

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ «ՄԵՂՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ» ԼՐԱԳՐԻ ԷԶԵՐՈՒՄ (1876-1878 ԹԹ.)*

Սամվել Պողոսյան, Գայանե Մարգարյան

Բանալի բառեր՝ Հայկական հարց, ռուս-թուրքական 1877-1878թթ. պատերազմ, Սան Ստեֆանոյի պայմանագիր, Բեռլինի կոնգրես, «Մեղու Հայաստանի»:

Հայ ազատագրական մտքին նոր ազդակ է հաղորդվում 19-րդ դարի 70-ական թվականներին: Օսմանյան պետության դեմ բալկանյան ժողովուրդների ազատագրական պայքարը, ապա 1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմն իրենց ազդեցությունն են ունենում հայ իրականության մեջ:

Այս ժամանակահատվածում թե՛ արևելահայ, թե՛ արևմտահայ հասարակական շրջանակներում վերջնականապես ամրակայվել էր ազգային միասնության, Արևմտյան Հայաստանի ազատագրության գաղափարը: Սակայն ազատագրությանը հասնելու ուղիների, միջոցների և այդ գործընթացում մեծ տերությունների ունեցած դերակատարման հարցերի շուրջ հայ հասարակական միտքը երկփեղկվում է: Ազատական հոսանքի ներկայացուցիչները կոչ էին անում դիմելու համառ պայքարի և դրա միջոցով հասնելու ցանկալի արդյունքների:

Մինչդեռ հայ ազգային-պահպանողական հոսանքի ներկայացուցիչներն արևմտահայերի փրկությունը տեսնում էին աստիճանական զարգացման և լուսավորական-տնտեսական առաջընթացի միջոցով: Վերջիններս չէին դադարում հավատալուց, թե իբր Թուրքիան մի օր կբարեկարգվի, և կբարեփոխի նաև արևմտահայության վիճակը: Այս տրամադրությունները լավագույնս արտահայտված էին ազգային-պահպանողական հոսանքի խոսափողը դարձած «Մեղու Հայաստանի» լրագրի էջերում: Թիֆլիսում հրատարակվող այս պարբերականը, լուսաբանելով արևմտահայության ծանր դրությունը թուրքական տիրապետության տակ, ինչպես նաև սրված Արևելյան հարցը, և դրա արդյունքում սկսված ռուս-թուրքական պատերազմը, վեր էր հանում վերոհիշյալ հասարակական հոսանքի ընկալումները, պատկերացումները և կողմնորոշումները միջազգային դիվանագիտության ասպարեզ իջնող Հայկական հարցի վերաբերյալ: Սան Ստեֆանոյի պայմանագրի և Բեռլինի կոնգրեսի մասին պարզաբանումներն արտահայտում են լրագրի ակնկալիքները Հայկական հարցի միջազգայնացումից:

Պարբերականն անտարբեր չէր արևմտահայերի ծանր կացության նկատմամբ: «Մեղու Հայաստանին» մշտապես հողվածներ էր հրապարակում, որտեղ փորձում էր ներկայացնել թուրքական կառավարության արևմտահայերի նկատմամբ իրականացվող ազգային, կրոնական և հարկային հալածանքները: Հատկապես ուշադրության էր արժանացնում կրոնական մոլեռանդության հողի վրա իրականացվող կեղեքումները: Մշտապես տեղեկություններ ստանալով կրոնական մոլեռանդությանը զոհ գնացող արևմտահայերի մասին՝ լրագիրը կոչ էր անում թուրքական կառավարությանը վերացնել դրանք, քանի որ պետությունը դրանից չէր շահում[1]:

Այնուամենայնիվ, թերթն ապստամբական տրամադրություններ չուներ և չէր էլ ուզում տարածել իր ընթերցողների շրջանում, այլ կարծես հորդորում էր թուրքական կառավարությանն արմատախիլ անել հնարավոր ապստամբության պատճառները: Սա-

* Հոդվածն ընդունվել 09.02.17:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ՄՍՀ պատմության ամբիոնը:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

կայն, անկախ ամեն տեսակի հորդորներից, արևմտահայությունը հարկ եղած պարագայում բարձրացրել է ապստամբության դրոշմը: 1875թ. գեյթունցիները դուրս վընդեցին գավառապետ Դաուդ Նիագիին, իրենց անկախ հռչակեցին և այդ անկախությունը պահպանեցին երեք տարի: 1876թ. հունիսի 15-ին գեյթունցիները հրդեհեցին կառավարական շենքը և մզկիթը[2]:

1875-1876 թթ. թուրքական բռնապետության դեմ ապստամբություններ բռնկվեցին Բոսնիա-Հերցեգովինայում և Բուլղարիայում: Շուտով հակաթուրքական դաշինք կնքեցին Սերբիան ու Չեռնոգորիան: Բալկանյան քրիստոնյա ժողովուրդների ազատագրական շարժումները կրկին միջազգային դիվանագիտության սեղանին դրեցին Արևելյան հարցը: Մեծ տերությունների ակտիվ քննարկման առարկա դարձավ քայքայման ու փլուզման եզրին հայտնված Օսմանյան կայսրության ճակատագիրը: 1876թ. դեկտեմբերի 11-ից մինչև 1877թ. հունվարի 8-ը Կ. Պոլսում հրավիրվեց մեծ տերությունների դեսպանաժողով Արևելյան հարցի քննարկելու համար:

Դեսպանաժողովի հետ «Մեղու Հայաստանին» կապում էր մեծ հույսեր: Ըստ լրագրի եկել էր այն պահը, երբ վճռվելու է Արևելյան հարցը: Ավելին՝ թերթը կարծում էր, որ դեսպանաժողովը անպայման կքննարկի նաև արևմտահայերի խնդիրը: Վերջինիս համոզմամբ՝ հուսադրող էր այն հանգամանքը, որ դեսպանաժողովին նախորդող շրջանում եվրոպական հասարակությունը բազմիցս անդրադառնում էր արևմտահայերին, եվրոպական և ռուսական մամուլում լույս էին տեսնում հայերի ու նրանց ծանր կացության մասին հոդվածներ: Շատ հաճախ թերթը կարծում էր, որ եվրոպական երկրների դիքորոշումը արևմտահայերի հարցի վերաբերյալ ևս կլինի միանշանակ: «Այս հարցը (Հայկական հարցը)՝ գրում է թերթը,՝ անտարակոյս կգրավվի թէ ռուսաց դեսպան գեներալ Իգնատևի և թէ Անգլիական դեսպանի ուշադրությունը, ոչ մի տարածայնութեան տեղիք չէ կարող տալ»[3]:

Իհարկե, պարբերականի նման վստահությունը անգլիական պատվիրակության նկատմամբ անտեղի էր, քանզի Լոնդոնից Կ. Պոլիս ժամանած դեսպաններ Բիքոնսֆիլդը ու Հ. Էլիոտը, բացահայտորեն վարելով թուրքամետ քաղաքականություն, հայտարարեցին, որ իրենց խնդիրը չէ Օսմանյան պետության ընդհանուր բարեկարգությունը, այլ նրանք զբաղվելու են միայն հարավային սլավոնների և թուրքերի փոխհարաբերությունները բարելավելու հարցերով[4]:

Դեսպանաժողովից մեկ օր առաջ Կ. Պոլսի հայոց ազգային ժողովը որոշում էր ընդունել պահանջելու, որ արևմտահայության համար նույնպես բարենորոգումներ ապահովվեն: «Ազգային ժողովս վստահ ըլլալով թէ Օսմանեան կառավարութիւնն ինչ առանձնաշնորհութիւններ որ պիտի տայ ուրիշ ազգաց, նոյնը պիտի շնորհէ նաև Հայոց ազգին՝ անոր արդի վիճակին բարուքմանը համար, և այս կերպով որ և է գրկանք տեղի չպիտի ունենան, որ բողոքոյ առիթ ընծայեն Հայոց ազգին»[5]:

Պետք է նշել, որ Կ. Պոլսի դեսպանաժողովում արևմտահայերի հարցի քննարկման համար թերթը մեծապես կարևորում էր Կ. Պոլսի Հայոց Ազգային ժողովի նախաձեռնությունները: Բացի դրանից լրագրի էջերում բարձր գնահատվեց նաև հնդկահայ մեծահարուստ, հասարակական գործիչ Սեթ Աբգարի գործունեությունը: Նա 1876 թ. Լոնդոնում հրատարակեց Հայկական հարցին նվիրված գրքույկ, որը թարգմանվեց եվրոպական տարբեր լեզուներով և ներկայացվեց դեսպանաժողովի անդամ երկրների դեկավարներին: Այդ կապակցությամբ «Մեղու Հայաստանին» գրեց. «Մենք յայտնում են մեծ պ. Ս. Աբգարին մեր խորին շնորհակալութիւնն, որ նա օգուտ քաղելով ներկայ հանգամանքներից ընդհանրացրել է Տաճկաստանի հայոց հարցը, ենթարկելով այն Եւրոպական բոլոր տէրութեանց դատաստանին և ուշադրութեան»[6]:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

Առհասարակ Սեթ Աբգարի գործունեությունը հայ հասարակական շրջանակներում գտավ լայն արձագանք: Թերթի նման անդրադարձը հնդկահայ հասարակական գործչի քայլին, կարող է արտահայտել ինչպես լրագրի, այնպես էլ հայ ազգային-պահպանողական հոսանքի այն մոտեցումը, ըստ որի՝ չէր ժխտվում անհրաժեշտ գործողությունների և քայլերի իրականացումը, որն ուղղված էր լինելու արևմտահայերի վիճակի բարելավմանը՝ մեծ տերությունների հովանավորությամբ: Պարզապես, ազգային-պահպանողականները, ի տարբերություն ազատականների զինված պայքարի և ապստամբությունների կողմնակից չէին:

Այնուամենայնիվ, Կ. Պոլսի դեսպանաժողովը ծախողվեց, քանզի դրա բացման օրը հայտարարավեց օսմանյան սահմանադրության ընդունման մասին, ըստ որի բարելավվելու էր թուրքահպատակ բոլոր ժողովուրդների կացությունը, հետևաբար դեսպանաժողովն այլևս անելիք չուներ: Սակայն նույնիսկ այդ ժամանակ, Ռուսաստանը, չցանկանալով բաց թողնել պատմական հարմար պահը, շարունակում էր հանդես գալ սլավոն եղբայրներին օգնելու կոչերով: Հենց ռուսական կողմի նախաձեռնությունների աղյուսքում 1877թ. մարտի 19-ին Լոնդոնում մեծ տերությունների ներկայացուցիչ քննարկման առան Արևելյան հարցը: Վեց տերությունների ներկայացուցիչների Լոնդոնի խորհրդածողովը կազմեց արձանագրություն, որտեղ պահանջ էր ներկայացվում թուրքական կառավարությանը հպատակ քրիստոնյաների համար իրականացնել բարենորոգումներ[7]: Վերջինս մերժվեց թուրքական կառավարության կողմից:

Անդրադառնալով այդ մերժմանը՝ թերթը գտնում էր, որ Արևելյան հարցը վերջնականապես թևակոխելու է ռազմական փուլ, և կողմերը նախապատրաստվելու են պատերազմական գործողություններին[8]: Իրապես, Լոնդոնի արձանագրության մերժումից հետո՝ 1877թ. ապրիլի 12-ին, Ռուսաստանը պատերազմ հայտարարեց Թուրքիային: Սկսվեց ռուս-թուրքական պատերազմը, որն առավել իրատեսական դարձրեց արևմտահայության ազատագրությունը: Հայ հասարակական-քաղաքական շրջանակներում այն առաջ բերեց ոգևորության մեծ ալիք, միաժամանակ նաև գաղափարների բախում: Մի կողմից՝ խրախուսվում էր ապստամբության դիմելու գաղափարը, մյուս կողմից՝ հորդորներ էին հնչում հավատարիմ մնալ Օսմանյան պետությանը:

«Սեդու Հայաստանին» պատերազմի հենց սկզբից հետևում էր ծավալվող գործողություններին և լուսաբանում դրանց ընթացքը: 1878թ. հրապարակված հոդվածներից մեկում հիշելով 1877 թ. սկսված ռուս-թուրքական պատերազմը՝ լրագիրը գտնում էր, որ Ռուսաստանը պատերազմը սկսել էր հետևյալ նպատակով. «Թուրքիայի քրիստոնեյ ազգերը ազատել Օսմանեան լծից»[9]:

Լրագիրն առավել արմատական մոտեցում ցուցաբերեց ռուս-թուրքական պատերազմի ընթացքում օսմանյան սուլթան Աբդուլ Համիդի կողմից հպատակ քրիստոնյաների զինվորագրության մասին հրապարակված հրամանի հետ կապված: Առհասարակ, արևմտահայերի զինվորագրության հարցը արևմտահայության և արևելահայության մեջ գտավ լայն արձագանք, սակայն հատկապես ուշագրավ է, որ այն միանման դիրքորոշում առաջ բերեց գաղափարական հակադիր ձամբարներում գտնվող «Մշակի» և «Սեդու Հայաստանի» էջերում:

1877թ. նոյեմբերի 15-ին հրապարակվեց սուլթան Աբդուլ Համիդի հրամանը (իրադեն), որով զենքի էր կոչում 17-45 տարեկան բոլոր քրիստոնյաներին[10]: Բնականաբար, այս հրամանը վերաբերում էր նաև արևմտահայերին: Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Ներսես Վարժապետյանը հարցը ներկայացրեց Հայոց Ազգային ժողովի քննարկմանը, որը երկար վիճաբանություններից հետո մերժվեց: Պատրիարքին այս որոշումը չբավարարեց, ուստի հարցը քննարկվեց նաև կրոնական հանձնաժողովում, որտեղ ևս մերժ-

վեց[11]:

Թերթն այդ խնդրի վերաբերյալ ուներ այլ մոտեցում: «Մեղուն շատ տարիներ առաջ յայտնել է համակրություն այդ հարցին և այժմ էլ նույնը պիտի յայտնէ», - գրում է լրագիրը[12]: Պարբերականի համոզմամբ՝ զինվորագրությունը հայերին կազատի դրա դիմաց պետությանը վճարվող հարկից[13], իսկ նյութական այդ միջոցները կուղղվեն արևմտահայերի տնտեսական վիճակի բարելավմանը: Բացի դրանից՝ զինվորագրությունն անհրաժեշտություն էր, քանզի ինչպես գտնում է պարբերականը, զենքին տիրապետող արևմտահայերը կկարողանային դիմադրել քրդական հրոսակների հարձակումներին: Թերթը կարևորում էր բանակում ծառայելը՝ ազգի բարոյական նկարագրի բարձրացման տեսանկյունից: Երկիրը պաշտպանելու և դրա համար սեփական կյանքը վտանգելու հանգամանքը հայերի դիրքերը կբարելավեր և օսմանյան պետության մեջ նրան չէին նախ «իբրև մի ազգի վերայ, որ դատապարտված է երկիր գործելու, արհեստ գործ դնելու, վաճառականություն անելու, այսինքն միայն քրտինք թափելու և ոչ արիւն, որ ասելի մեծ գին ունի և արժեք»[14]: Սակայն, չնայած այն հանգամանքին, որ 1877 թ. օգոստոսի 10-ին սուլթանը Ներսես պատրիարքին պարզևատրել էր «օսմանիւ» շքանշանով, ամեն հարցում արևմտահայերի հավատարմությունը ապահովելու նպատակով, այնուամենայնիվ, արևմտահայերը մերժեցին զինվորագրման հրամանը:

Մինչ օսմանյան պետությունը փորձում էր ապավինել հպատակների զինական ուժին՝ ռուսական զորքերը անընդմեջ տանում էին հաղթանակներ: Կովկասյան ռազմաճակատում ռուսները գրավեցին Կարսը, Բայազետը, Էրզրումը, Մուշը, Ալաշկերտը: Իհարկե, ամենուրեք հայերը ռուսական զորքերին ցուցաբերեցին ռազմական աջակցություն: Ստեղծված պայմաններում Օսմանյան Թուրքիան ստիպված էր ստորագրելու զինադադար:

1878 թ. հունվարի 19-ին Ադրիանապոլիսում կնքվեց զինադադարի համաձայնագիր: Դրական գնահատելով զինադարարի կնքման փաստը՝ «Մեղու Հայաստանին» կարծում էր, որ, առանց եվրոպական երկրների դեսպանաժողովի, վերջնական արդյունքի հասնել հնարավոր չէ: Իսկ այդ դեսպանաժողովում Հայկական հարցի քննարկումը կապում էր նրա հետ «թե ինչ ընթացք կբռնեն Ազգային ժողովն Կ. Պոլսոյ և պատրիարքարանը»[15]: Այս առումով կարևորվում էր արևմտահայերի մասին անհրաժեշտ տեղեկությունների հավաքումը, դրանց հիման վրա ծրագրի կազմումը, որը «իր ազդեցութեամբ կգրավէր դեսպանաժողովի ուշադրութիւնն և Տաճկաստանի հայոց հարցը-Տաճկաստանի ընդհանուր բարեկարգության հարցերից բաժանելով առաձին խնդիր առնելը»[16]:

Թերթի համոզմամբ՝ առավել նախընտրելի էր, որ այդ ծրագիրը կազմվեր պատրիարքի գլխավորությամբ, ինչպես նաև կազմված ծրագիրը փոխանցվեր թուրքական կառավարությանը, որն էլ կներկայացներ դեսպանաժողովի մասնակից պետություններին: Ջարմանալի էր, որ պարբերականը շարունակում էր հավատալ Օսմանյան պետության «հոգատար» վերաբերմունքին: Սակայն վերջինս իր այս դիրքորոշման համար բերում էր հետաքրքիր հիմնավորում. «Օրինավորութեան սահմանին մեջ գործած կլինել այսպես ազգային ժողովն, որովհետև, ոչ թե ինչպես իբրև ապստամբ, այլ իբրև իլու հպատակ դիմած էր իւր իշխանութեան իր արդար իրաւունքի ազատութեան խնդրելու»[17]: Պատահական չէր նաև այն հանգամանքը, որ արևմտահայերի վիճակի բարելավման ծրագիրը կազմելու գործը վերապահվում էր պատրիարք Ներսես Վարժապետյանին: Վերջինս իր կողմնորոշումներում ևս հակված էր նույն հայեցակետին: Բացի դրանից՝ ազգային-պահպանողականների համար եկեղեցին ազգի համախմբման և ինքնապահպանության մարմին էր[18]:

1878թ. փետրվարի 19-ին Սան Ստեֆանոյում ստորագրվեց ռուս-թուրքական հաշ-

տության նախնական պայմանագիրը: Այս պայմանագիրի 16-րդ, 17-րդ, 25-րդ և 27-րդ - հոդվածները անդրադարձ էին կատարում արևմտահայերին: Լրագիրը հատկապես կարևորեց 16-րդ հոդվածի առկայությունը[19]: Թերթը կարծում էր, որ հոդվածը կյանքի կկոչվեր միայն այն դեպքում, եթե դրա իրականացման պատասխանատվությունն ամբողջովին չմնար թուրքական կառավարության վրա: Հայերի պաշտպանությունը քրդերից և չերքեզներից պարբերականը տեսնում էր մեկ պայմանով. «անհրաժեշտ է երկրի ապահովության համար կազմել տեղական տարրից, առավելապես հայերից պահապան ոստիկանական զորք»[20]:

Հարկ է նշել, որ Սան Ստեֆանոյի պայմանագրի կնքումից առաջ հայոց պատրիարքը մեծ վեգիրին ներկայացրեց մի գրություն, որտեղ հինգ կետով ներկայացված էին արևմտահայերին անհրաժեշտ պահանջները[21]: Լրագիրն իր էջերում ամբողջությամբ ներկայացրեց այդ հուշագիրը, ավելին հստակ գնահատականով հանդես եկավ. «Մեր կարծիքով Սրբազան Պատրիարք հոր պահանջները կիսամիջոցներ են և չեն կարող հասնել ցանկալի նպատակին-Տաճկահայերի կատարելալ ապահովության»: Ոչ լիարժեք համարելով վերոհիշյալ հուշագիրը՝ «Մեղու Հայաստանին» ներկայացնում էր արևմտահայերի ինքնավարության մասին իր պատկերացումները. «Մեր կարծիքով, Տաճկահայաստանի վարչությունը բոլորովին բաժանելու է ընդհանուր Տաճկաստանի վարչությունից և նրան ինքնավարության կերպարանք տալու է, ընդ հովանավորությանը պաշտպան քրիստոնեայ տերությանց, մանավանդ սահմանակից Ռուսաստանի...»[22]:

Պարբերականի կարծիքով, Արևմտյան Հայաստանը պետք է ունենար նահանգի կարգավիճակ և միայն վարչական առումով էր անջատ լինելու Թուրքիայից: Արևմտահայերը սուլթանին պետք է տրամադրերին նաև որոշակի քանակությամբ հարկ[23]: Ինչպես նկատեցինք, թերթը չուներ անկախական տրամադրություններ, չէր նշում Օսմանյան պետությունից անջատվելու մասին: Ինքնավարություն ասելով՝ վերջինս հասկանում էր միայն վարչական անկախություն: Սա թույլ է տալիս եզրակացնել, որ Արևմտյան Հայաստանի ինքնավարության հարցում լրագիրը ուներ բավականին չափավոր հայացքներ:

Սան Ստեֆանոյի պայմանագիրը գնահատելով որպես «երկրորդ և ավելի մեծ քայլ դեպի խաղաղութիւն, որը անելի կշիռ ունի հստակության այժմ»[24], պարբերականը, այնուամենայնիվ, հստակ գիտակցում էր, որ այն հարուցելու էր մեծ տերությունների դժգոհությունը: «Մեղու Հայաստանի» էջերում հատկապես մանրամասն ներկայացվեց Անգլիայի և Ավստրիայի մերժողական վերաբերմունքը ռուս-թուրքական պայմանագրի նկատմամբ. «Անգլիան և Ավստրիան համաձայն չեն Բալքանեան թերակղզում տեղի ունեցած քաղաքական յեղափոխությանց», - գրում է թերթը: Հենց այս հանգամանքի վրա հիմնվելով էլ պարբերականը կանախատեսում էր թե միջազգային խորհրդածողովում ինչ ձևակառուցող կունենա Սան Ստեֆանոյի պայմանագիրը: Լրագիրը գրում էր. «Ռուսաստանը գիտէ, որ Անգլիան և Ավստրիան Սան-Ստեֆանոյի հաշտության պայմանները կփոխվեն բոլորովին հակառակ նորա շահերին: Բնական է, որ Ռուսաստանը չի կամենալ ինչ որ զենքով և արիւնով է ձեռք բերել, գրչով ու թանաքով արևմուտքը փոխէ»[25]: Այնուամենայնիվ պարզ էր, որ միջազգային հարաբերություններում տեղի էին ունենալու լուրջ փոփոխություններ:

Արևմտահայ գործիչները նպատակադրվեցին Հայկական հարցը ներկայացնել Բեռլինի կոնգրեսում: 1878թ. մարտի 15-ին արևմտահայ գործիչները Ալեքսանդր Բ-ին ներկայացրին Հայաստանի ինքնավարության նոր նախագիծ[26]: Այն ռուսական ցարին ներկայացնելու համար Պետերբուրգ մեկնեց Խորեն Նարբեյը:

Կազմվեց ևս մեկ պատվիրակություն, որն ուղևորվելու էր առաջիկա վեհաժողովին մասնակից եվրոպական երկրներ: Պատվիրակությունը ղեկավարեց Կ. Պոլսի նախկին

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

պատրիարք, Արևմտյան Հայաստանի վիճակին քաջատեղյակ, հայության համակրանքին ու հարգանքին արժանացած անձնավորություն՝ Սկրտիչ Խրիմյանը: Նրան ուղեկցեց քարտուղարի և թարգմանչի պաշտոնում նշանակված 22-ամյա Մինաս Չերազը[27]: Պատվիրակությունը եղավ Իտալիայում, Ֆրանսիայում, ապա մեկնեց Բեռլին: Մ. Խրիմյանի պատվիրակությունը հիմնականում բարացական վերաբերմունքի արժանացավ: Այս ամենը մեծ հույսեր արթնացրեց պարբերականի մոտ, որի վրա հիմնվելով էլ վերջինս կարծում էր, որ այդ երկրները միանշանակ հանդես կգան Հայկական հարցի հայանպաստ լուծման օգտին[28]:

1878 թ. հունիսի 1-ին բացվեց Բեռլինի վեհաժողովը: Հունիսի 13-ին վեհաժողովի քննարանը ներկայացվեց հայկական պահանջների հուշագիրը, որի նկատմամբ անտարբեր չմնաց նաև «Մեղու Հայաստանին»: Թերթը գրեց. «Պահանջը շատ արդար է և իրավացի և մարդասիրական: Բոլոր պահանջների դիտավորությունն է՝ Տաճկահայաստանի բնակիչներին տալ բարեկարգ ներքին վարչություն և միջոց ազատորեն զարգանալու համեմատ իրանց ծիրքերին իբրև մի հայրենյաց քաղաքացի»[29]:

Ինչպես գիտենք, Հայկական պատվիրակությանը չթույլատրեցին մասնակցել քննարկումներին: Սակայն, նույնիսկ այն պարագայում, երբ հստակ տեղեկություններ չկային Հայկական հարցի նկատմամբ վեհաժողովի դիրքի մասին, լրագիրը մեծ խանդավառությամբ գրում էր. «Մենք չենք կարող և չունենք իրավունք կասկածելու մեծ տերությանց խարդախութեան և խաբեության մեջ»[30]: Ի վերջո, Բեռլինի վեհաժողովում Սան Ստեֆանոյի 16-րդ հոդվածին փոխարինելու եկավ 61-րդ հոդվածը:

«Մեղու Հայաստանին» Բեռլինի կոնգրեսի աղյուսքների հիման վրա արեց որոշակի հետևություններ, որոնք հատկապես վերաբերում էին Անգլիային: Վերջինս առավել, քան որևէ երկիր ուներ մեծ ազդեցություն Կ. Պոլսում: Դրա հետ կապված լրագիրը գրում էր. «բոլոր յեղափոխութեանց մեջ, որ պետք է ունենան Տաճկաստանում, Անգլիան պիտի միջամտէ, քանի որ նա պարտաւորվել է պաշտպան հանդիսանալու Տաճկաստանի ասիական նահանգներին արտաքին յարցակմանց դեմ, բայց արդյոք ինչ դիրք պետք է բռնե նա...»[31]:

Եթե հայ հասարակական լայն շրջանակներում 61-րդ հոդվածը առաջացրեց հուսախաբություն, ապա «Մեղու Հայաստանին» շարունակեց հույսով լի սպասել դրա իրականացմանը՝ Անգլիայի ստանձնած դերը որակելով անգամ «խնամակալություն»։ «Բեռլինի դեսպանաժողովը որոշեց Տաճկահայաստանի վիճակն իր 61-րդ յօդուծով: Այս յօդուածով Տաճկահայաստանը ընկնում է Եւրոպական մեծ տերութեանց հաւաքական խնամակալութեան տակ, իսկ Տաճկա-Անգլիական պայմանադրութեան զօրութեամբ նա ընկնում է Անգլիական կառավարութեան անհատական խնամակալութեան ներքոյ: Այս ցոյց է տալիս, որ Տաճկահայաստանի վիճակը հետաքրքրում է մեծ տերութեանց շօշափելով նոցա շահերն և առավելապէս Անգլիոյ շահերը, որոնցից պետք է ծագին և Տաճկահայերի շահերը, նոցա ապագա ապահովութիւնն և բարօրեալ վիճակն ամեն կողմից, եթե նոքա գիտեման օգուտ քաղել այդ դրութեունից»[32]: Օգուտ քաղելու համար անհրաժեշտ էր համարվում, որ հայոց պատրիարքն ու Ազգային ժողովը սերտ հարաբերություններ ունենան Կ. Պոլսի դեսպանի հետ: Պարբերականը գտնում էր, որ արևմտահայերը պետք է սկսեն կարևորություն ներկայացնել անգլիական քաղաքականության համար: Քաղաքականություն, որը, մեր խոր համոզմամբ, ամբողջովին իր հիմքերում հակահայկական էր, իսկ արտաքուստ այնքան հայասիրական, որ նման տրամադրություններ էր առաջ բերել հայկական պարբերականի մոտ:

Պարբերականը ցավով էր նշում, որ արևմտահայության մեջ լայն տարածում է գտնում գաղթականությունը: Վերջինս անվանելով «րոպեական» ազդեցության արդ-

յունք՝ կոչ էր անում արևմտահայերին չլքել իրենց բնակավայրերը: Թերթը նշում է. «Ինչու գաղթել են դոքա, միթե հայերը դեռ ևս չհամոզվեցան, որ գաղթականությունն ազգերի համար անենամեծ թշվառությունն է, ավելի ևս հայերի համար, որոնք գաղթում են առհասարակ առանց նախապատրաստության, առանց ավահովության»[33]: Մյուս կողմից՝ գաղթականությունն արատավոր երևույթ էր, այն առումով, որ Արևմտյան Հայաստանի գավառներում հայերը կորցնում էին իրենց թվական առավելությունը: Հարկ է նշել, որ լրագիրը այս հարցում ևս կարևորում էր ազգի հոգևոր գործիչների դերակատարումը՝ նրանց վերապահելով գաղթական արևմտահայությանը հետ պահելու այդ քայլից:

«Մեղու Հայաստանին» արևմտահայերի ինքնավարության հասնելու ճանապարհին մեծապես կարևորում էր ոչ միայն արտաքին ուժի գործոնը, այլ նաև ազգի ներսում տիրապետող վիճակը: Հայկական հարցը կլուծվի եթե, յուրաքանչյուր հայի գիտակցության մեջ տեղի ունենան համապատասխան փոփոխություններ: «Իրավ է շատ քաղցր են ինքնօրհնություն և ազատություն խոսքերը. բայց դոքա ցանկացողներից պահանջում են մտավոր, հոգեւոր և նիւթական ոյժ, բնավորութեան գերազանցութիւն» [34]: Մրանց կարելի էր հասնել բնական ճանապարհով, այսինքն՝ առանց ընդվզումների և զինված պայքարի, միայն աստիճանական զարգացման եղանակով:

Այսպիսով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ «Մեղու Հայաստանի» պարբերականը դեմ էր ապստամբության և զինված պայքարի միջոցով Արևմտյան Հայաստանի ինքնավարությանը հասնելու գաղափարին: Այն հույս ուներ, որ տնտեսական ու մշակութային վերելքը, հավատարմությունն օսմանյան տերությանը կապահովեն արևմտահայերին անհրաժեշտ քաղաքացու իրավունքներ, կարող են տանել դեպի բաղձալի ինքնավարություն: Սակայն, ինչպես ցույց տվեցին հետագա դեպքերը, այդ հավատարմությունը չգնահատվեց, իսկ Հայկական հարցի միջազգայնացումից հետո թուրքերը բացահայտորեն որդեգրեցին ցեղասպանական քաղաքականություն: Ինչ վերաբերում է Անգլիային կամ այլ տերության միջամտությանը Հայկական հարցը լուծելու հույսին, ապա դա նույնպես չարդարացավ:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Մեղու Հայաստանի», 1876, մայիսի 22, N 19:
2. Հովհաննիսյան Ռ. , Արևմտահայ ազգային ազատագրական շարժումները և Կարինի «Պաշտպան հայրենյաց» կազմակերպությունը, Եր., 1965, էջ 87:
3. «Մեղու Հայաստանի», 1876, դեկտեմբերի 18, N 49:
4. Բաղայան Խ., «Հայկական հարցը» Սան-Ստեֆանոյի պայմանագրում և Բեռլինի կոնգրեսում 1878թ., Եր., 1955, էջ 41:
5. Ատենագրութիւնք Ազգային ժողովոյ, 1876-1877, Կ. Պօլիս, էջ 329:
6. «Մեղու Հայաստանի», 1876, դեկտեմբերի 11, N 48:
7. Սարուխան, Հայկական խնդիրն և Ազգային սահմանադրութիւնը Թիւրքիայում (1860-1910), հ. Ա, Թիֆլիս, 1912, էջ 183:
8. «Մեղու Հայաստանի», 1877, ապրիլի 9, N 13:
9. «Մեղու Հայաստանի», 1878, մարտի 25, N 12:
10. Հովհաննիսյան Ռ. , նշվ. աշխ. , էջ 116:
11. Գևորգյան Ս., 1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմը և արևմտահայերի զիվորագրության հարցը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2003, էջ 34:
12. «Մեղու Հայաստանի», 1878, հունվարի 14, N 2:

13. Արևմտահայերը զինվորական ծառայության դիմաց վճարում էին «բեզելիե ասկերի» հարկը:
14. «Մեղու Հայաստանի», 1878, հունվարի 14, N 2:
15. «Մեղու Հայաստանի» 1878, փետրվարի 4, N 5:
16. Նույն տեղում:
17. Նույն տեղում:
18. Համբարյան Ա., Հայ հասարակական-քաղաքական միտքը արևմտահայության ազատագրության ուղիների մասին, Եր., 1990, էջ 45:
19. Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին դիվանագիտության փաստաթղթերում (1820-1920թթ.), պրոֆ. Զ. Կիրակոսյանի խմբագրությամբ, Եր., 1972, էջ 92:
20. «Մեղու Հայաստանի», 1878, մարտի 18, N 11:
21. Կիրակոսյան Զ., Բուրժուական դիվանագիտությունը և Հայաստանը (XIX դարի 70-ական թթ.), Եր., 1978, էջ 120-121:
22. «Մեղու Հայաստանի», 1878, մարտի 11, N 10:
23. Նույն տեղում:
24. «Մեղու Հայաստանի», 1878, փետրվարի 25, N 8:
25. «Մեղու Հայաստանի», 1878, մարտի 25, N 12:
26. Լէօ, Հայոց հարցի վաւերագրերը, Թիֆլիս, 1915, էջ 61-62:
27. Կոստանդյան Է., Մկրտիչ Խրիմյան: Հասարակական-քաղաքական գործունեությունը, Եր., 2008, էջ 239:
28. «Մեղու Հայաստանի», 1878, ապրիլի 1, N 13:
29. «Մեղու Հայաստանի», 1878, հուլիսի 8, N 26:
30. Նույն տեղում:
31. «Մեղու Հայաստանի», 1878, դեկտեմբերի 9, N 48:
32. «Մեղու Հայաստանի», 1878, նոյեմբերի 11, N 44:
33. «Մեղու Հայաստանի», 1878, հոկտեմբերի 11, N 40:
34. «Մեղու Հայաստանի», 1878, հոկտեմբերի 28, N 42

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Հայկական հարցը «Մեղու Հայաստանի» լրագրի էջերում (1876-1878 թթ.) Սամվել Պողոսյան, Գայանե Մարգարյան

Ազգային-պահպանողական գաղափարների կրող «Մեղու Հայաստանի» լրագիրը 1870-ական թթ. լուսաբանել է Հայկական հարցը: Հոդվածի նպատակն է այդ պարբերականի միջոցով վեր հանել վերոհիշյալ հասարակական հոսանքի պատկերացումները և կողմնորոշումները Հայկական հարցի շուրջ: Ուսումնասիրման խնդիրներն են պարզել Հայկական հարցի լուծման ուղղությամբ թերթի առաջարկած քայլերը, մեծ տերությունների ունեցած դերակատարման վերաբերյալ կողմնորոշումները: Արդյունքում՝ գալիս ենք այն եզրահանգման, որ Հայկական հարցի լուծումը պարբերականը տեսնում էր վարչական ինքնավարության տեսքով՝ թուրքական պետության կազմում: Արտաքին կողմնորոշումներում հակվում էր եվրոպական երկրների՝ մասնավորապես Անգլիայի կողմը:

РЕЗЮМЕ

Армянский вопрос в страницах газеты “Меу Айкастани” (1876-1878гг.)
Самвел Погосян, Гаяне Маргарян

Ключевые слова: *Армянский вопрос, русско-турецкая война 1877-1878гг., Сан Стефанский договор, конгресс Берлина, “Меу Айкастани”.*

В 70-х годах XIX века носитель национально-консервативных идей газета “Меу Армении” освещала Армянский вопрос. Цель статьи - с помощью газеты выявить представления и ориентации вышеупомянутого общественного течения в Армянском вопросе. Задачи исследования - выяснить представления, направленности и ориентации в решении Армянского вопроса, в этом направлении предлагаемые шаги газеты и роли великих стран. В результате приходим к выводу, что решение Армянского вопроса газета видела в границах административного самоуправления в составе Турецкого государства. Во внешних ориентациях склонялась к европейским странам, в частности к Англии.

SUMMARY

The Armenian Question in the pages of “Meghu Hayastani” Newspaper (1876-1878)
Samvel Poghosyan, Gayane Margaryan

Keywords: *Armenian Question, Russian-Turkish war 1877-1878, treaty of San Stefano, Congress of Berlin, “Meghu Hayastani”.*

"Meghu Hayastani" newspaper discussed the Armenian Question in the 1870s. The goal of the article is to reveal some notions and orientations regarding the Armenian Question. The object is to find out newspaper's suggestions about solving the Question and orientations about the role of great powers in it. The solution of the Armenian Question for “Meghu Hayastani” was giving autonomy to Armenia under the control of Turkey. The newspaper was oriented to European countries, especially to Great Britain.